

Προφιλοσοφικές μυθικές κοσμογονίες

«Μύθος λόγος ψευδής εικονίζων την αλήθειαν»

(Λεξικόν Σουΐδα)

Οι μυθολογικές κοσμολογίες των αρχαίων λαών δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως απλοϊκά «παραμύθια». Ήδη από την αρχαιότητα φιλόσοφοι και θεολόγοι, ειδωλολάτρες και χριστιανοί, είχαν αναγνωρίσει τη συμβολή τους στην αναζήτηση του «αληθούς». Π.χ. ο Πλούταρχος συμβουλεύει, «ούτε να πείθεται κανείς από τους μύθους, αλλά ούτε και να μην τους πιστεύει καθόλου, διότι λέγουν σωστά πράγματα και κατά κάποια θεία συγκυρία αγγίζουν την αλήθεια» (Ερωτικός, 761). Ποιαν αλήθεια; Στη συγκεκριμένη περίπτωση της κοσμολογίας, πρόκειται για την εικόνα του κόσμου την οποία αποκόμιζαν οι αρχαίοι λαοί από τη θέαση του ουρανού και του γήινου περιβάλλοντός τους, καθώς και την προσπάθειά τους να διατυπώσουν και να οργανώσουν σε ένα απλό λογικό κατασκεύασμα τις ιδέες τους για τον κόσμο και τη φύση, πάντα με βάση τον άνθρωπο και τη θέση του στις κοινωνίες τους. Και για να το καταφέρουν, προέβαλλαν τον άνθρωπο και τις οργανωμένες κοινωνίες τους στον ουρανό, προσδίδοντας ανθρώπινη μορφή στους θεούς τους, στα φυσικά σώματα, στις δυνάμεις και στις ενέργειες. Το συμπέρασμα είναι ότι οι αρχαίες κοσμογονίες αντικατοπτρίζουν τη δομή των αρχαίων κοινωνιών, και μέσα από αυτή τις ιδέες των ανθρώπων για τη δομή και την οργάνωση του φυσικού κόσμου.

Η παρουσίασή τους δεν είναι παρά μια πρόσκληση σε ένα νοερό ταξίδι «στο άπειρο, στο τίποτα, στο πουθενά, και στο σκοτάδι», όπως είναι γραμμένο σε μια αρχαία αιγυπτιακή σαρκοφάγο, υπονοώντας ακριβώς την κατάσταση που σε όλες τις προφιλοσοφικές κοσμογονίες (πλην της εβραϊκής) υπάρχει πριν από τη δημιουργία του κόσμου. Διότι σε καμιά από αυτές δεν υπάρχει δημιουργία «εκ του μηδενός». Ο δημιουργός, οποιoσδήποτε κι αν είναι, «ποιεί» τον κόσμο αντλώντας από μίαν αστείρευτη πηγή: την αρχέγονη κατάσταση μιας άμορφης, αδιάκρι-

* Η Μάρω Παπαθανασίου είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

της, σκοτεινής «πρωτούλης», η οποία στη δική μας ορφική θεογονία περιγράφεται από τις ιδιότητες της τριάδας του «νοτερού» Αιθέρα, του «απείρου» Χάους και του «σκοτεινού» Ερέβους. Δημιουργία σημαίνει να δώσεις μορφή, δηλαδή σαφή όρια, και αυτό το μορφοποιημένο και ονοματισμένο πλέον πράγμα να διακρίνεται από κάτι άλλο που επίσης έλαβε μορφή, όνομα και μια θέση μέσα στο χώρο, που παίρνει και αυτός μορφή.

Οι μυθολογικές κοσμολογίες των λαών της Ανατολής με τους οποίους έρχονταν σε επαφή τα ελληνικά φύλα δείχνουν τις αμφίδρομες επιδράσεις τόσο μεταξύ τους όσο και με τις ελληνικές προφιλοσοφικές κοσμογονίες των Ορφικών και του Ησιόδου. Οι λαοί αυτοί είναι οι Σουμεριοί και οι Ακκάδιοι, οι Ιρανοί και οι Ινδοί, οι Αιγύπτιοι και οι Εβραίοι. Στο παρόν κείμενο θα εκθέσουμε συνοπτικά τις κοσμογονίες αυτών των λαών, καθώς και των Ελλήνων, επισημαίνοντας βασικές ομοιότητες και διαφορές τους.

Σουμεριακή κοσμογονία

Κύρια πηγή της σουμεριακής κοσμογονίας είναι το έπος *Γκιλγκαμές, Ενκιντού, και ο κάτω κόσμος*, κατά το οποίο πρώτα υπήρχε η «αρχέγονη θάλασσα» που γέννησε το «κοσμικό όρος» (ουρανός και γη ενωμένα). Από την ένωση του αρσενικού ουρανού-Αν και της θηλυκής γης-Κι γεννήθηκε ο θεός του αέρα, ο Ενλίλ, που έγινε ισχυρότερος από τον πατέρα του. Ο Αν πήρε μαζί του τον ουρανό, ενώ ο Ενλίλ πήρε μαζί του τη μητέρα του Κι, τη γη. Η ένωση του Ενλίλ με τη μητέρα του Κι, η οποία στους ιστορικούς χρόνους ταυτίζεται μάλλον με τις θεές Νινμά (μεγάλη βασίλισσα), Νινχουρζάγκ (βασίλισσα του κοσμικού βουνού) και Νιντού (βασίλισσα που δίνει γέννηση), σήμανε την έναρξη των επόμενων σταδίων της εξέλιξης: οργάνωση του κόσμου, δημιουργία του ανθρώπου και εγκαθίδρυση πολιτισμού. Βάσει εννέα σουμεριακών μύθων η οργάνωση του σύμπαντος Αν-Κι (ουρανός-γη) διαιρείται α) σε εκείνη του Ουρανού, που περιλαμβάνει τον φυσικό ουρανό και πέραν αυτού «το μεγάλο επάνω», όπου κατοικούν οι θεοί· και β) σε εκείνη της Γης, που περιλαμβάνει την επιφάνεια της γης και κάτω από αυτήν «το μεγάλο κάτω», όπου κατοικούν οι χθόνιοι θεοί. Ο Νάννα (θεός της σελήνης) –η μεγαλύτερη αστρική θεότητα των Σουμερίων– γεννήθηκε από τον Ενλίλ (θεό του αέρα) και τη γυναίκα του Νινλίλ (θεά του αέρα). Ο Νάννα ταξιδεύει στον ουρανό φέρνοντας έτσι φως εκεί, που έχει το χρώμα του λίθου «λαζούλι». Τα «μικρά» (απλανείς αστέρες) είναι διασκορπισμένα γύρω σαν σπόροι, και τα «μεγάλα» (πλανήτες) περπατούν γύρω του σαν άγρια βόδια. Ο Νάννα και η Νινλίλ γέννησαν τον Ουτού (θεό του ήλιου), ο οποίος έγινε ισχυρότερος από τον πατέρα του, ανατέλλει στο «βουνό της ανατολής», δύει στο «βουνό της δύσης» και κοιμάται τη νύχτα.

Ο Ενλίλ παρήγαγε σπόρο από τη γη, στην οποία εδραίωσε την αφθονία και την ευημερία, κατασκεύασε την αξίνα, ίσως και το άροτρο, τα πρωταρχικά εργαλεία των αγροτικών δραστηριοτήτων, και όρισε τον Εντέν (θεό των αγροτών) μόνιμο και αφοσιωμένο του καλλιεργητή. Ο Ενκί (θεός των υδάτων) γέννησε την Ουττού (θεά της βλάστησης) και οργάνωσε τη γη, ιδιαίτερα την περιοχή των Σουμερίων και των γειτόνων τους. Είναι εκείνος που καθορίζει τις τύχες της Σουμερίας, της Ουρ, και της Μελούχα και διορίζει τους κατώτερους θεούς στα ειδικά καθήκοντά τους. Ο Ενλίλ και ο Ενκί στέλνουν τον Λαχάρ (θεό των ποιμένων) και την Ασνάν (θεά των σπόρων) από τον ουρανό στη γη για να πολλαπλασιάσουν τα ζώα και τους σπόρους.

Οι σουμεριακές κοσμογονικές αντιλήψεις συνοψίζονται λογικώς στα εξής: Αρχικώς υπήρχε η αρχέγονη θάλασσα, την οποία μάλλον θεωρούσαν αιώνια και αδημιούργητη. Αυτή γέννησε ενωμένους τον ουρανό και τη γη, που θεωρούνταν στερεά αντικείμενα. Από αυτά και ανάμεσα τους δημιουργήθηκε ο αέρας, ο οποίος χώρισε τον Ουρανό από τη Γη καθώς επεκτεινόταν. Ο αέρας, ελαφρύτερος και αραιότερος από τον ουρανό και τη γη, γέννησε τη σελήνη, την οποία οι Σουμεριοί θεωρούσαν καμωμένη μάλλον από αέρα. Ο ήλιος γεννήθηκε από τη σελήνη, όπως ακριβώς αυτή από τον αέρα. Μετά τον χωρισμό ουρανού και γης, η φυτική, η ζωική και η ανθρώπινη ζωή εμφανίσθηκαν στη γη, ως αποτέλεσμα μάλλον της ένωσης του αέρα, της γης και του ύδατος.

Ακκαδική (ασσυροβαβυλωνιακή) κοσμολογία

Οι μύθοι των Ακκαδίων, δηλαδή των Ασσυρίων και Βαβυλωνίων, προέρχονται από σουμεριακά πρότυπα. Δύο μύθοι τουλάχιστον –«Η καθόδος της Ιστάρ στον κάτω κόσμος» και «Ο κατακλυσμός» στο έπος του Γκιλγκαμές– είναι πανομοιότυποι με σουμεριακούς. Ακόμη και όσων δεν σώζονται τα σουμεριακά πρότυπα, τα θέματά τους υποδηλώνουν σουμεριακές πηγές, διότι οι θεότητες των ακκαδικών μύθων αποτελούν μέρος του σουμεριακού πανθέου.

Ο γνωστότερος ακκαδικός μύθος, το έπος *Ενουμά Ελίς ή Δημιουργία*, εξυμνεί τον βαβυλωνιακό θεό Μαριντούκ και τη Βαβυλώνα και συσχετίζει τις πράξεις του με τη Δημιουργία ως εξής: Στην αρχή, όταν ακόμα «οι ουρανοί δεν είχαν ονομαστεί εκεί ψηλά» και «η γη χαμηλά δεν είχε αποκληθεί με όνομα», υπήρχαν μόνον οι δύο αρχέγονοι ωκεανοί, η Τιαμάτ και ο Απσού (σουμερ. Αμπσού). Μετά, σε κάποιο απροσδιόριστο χρονικό σημείο, γεννήθηκαν αρκετές γενιές θεών, ένας από τους οποίους ήταν ο Έα (σουμερ. Ενκί), ο θεός της σοφίας. Επειδή οι θεοί με τη φασαρία και τις φωνές τους στεναχωρούσαν τον Απσού και την Τιαμάτ, ο Απσού αποφάσισε να τους ξεφορτωθεί. Ευτυχώς όμως, ο Έα σκότωσε τον Απ-

σού με τη βοήθεια ενός μαγικού άσματος. Ο Έα έκτισε την κατοικία του πάνω στον νεκρό Απσού, και εκεί η γυναίκα του γέννησε τον ηρωικό θεό Μαρντούκ, που έσωσε τους θεούς από την Τιαμάτ, η οποία ήθελε να εκδικηθεί το θάνατο του άνδρα της, με βοηθούς λιποτάκτες θεούς και τέρατα. Μετά τη νίκη του ο Μαρντούκ δημιούργησε τον ουρανό και τη γη, κόβοντας στη μέση το τεράστιο σώμα της Τιαμάτ. Κατόπιν έφτιαξε ειδικές θέσεις για τους θεούς, δημιούργησε και ταξί- θέτησε τους αστερισμούς, κατασκεύασε πύλες για την είσοδο και έξοδο του ήλιου, και δημιούργησε τη σελήνη για να φέγγει τη νύχτα. Ύστερα, για να απαλλάξει τους θεούς από τις δουλικές εργασίες, ο Μαρντούκ με τη βοήθεια του πατέρα του Έα, δημιούργησε το ανθρώπινο γένος από το αίμα του Κινγκού, του επαναστάτη θεού, ο οποίος ηγείτο της παράταξης της Τιαμάτ. Κατόπιν οι άλλοι θεοί έκτισαν την Εσαγκίλα (ναό του Μαρντούκ στη Βαβυλώνα), ετοίμασαν συμπίο και απήγγειλαν τα πενήντα ονόματα του Μαρντούκ, με τα οποία τού απέδωσαν τις δυνάμεις όλων των ανώτερων θεών του ακκαδικού πανθέου.

Άλλος κοσμογονικός μύθος, που χρησιμοποιείται ως εισαγωγή σε μαγικό άσμα για τον καθαρισμό ενός βαβυλωνιακού ναού, είναι ο εξής: «Στην αρχή δεν υπήρχε τίποτα, ούτε καλάμια, ούτε δέντρα, ούτε σπίτια, ούτε ναοί, ούτε πόλη, ούτε ζωντανά όντα, αλλά όλη η χώρα ήταν θάλασσα». Τότε δημιουργήθηκαν οι θεοί και κτίστηκε η Βαβυλώνα. Μετά ο Μαρντούκ έφτιαξε έναν καλαμένιο σκελετό μπροστά στα νερά και δημιούργησε την ανθρωπότητα με τη βοήθεια της θεάς μητέρας Αρουρού (σουμερ. Νινμά, ή Νιντού, ή Νινχουρζάγκ). Μετά τη δημιουργία του ανθρώπου, ο Μαρντούκ δημιούργησε τα θηρία της πεδιάδας, τον Τίγρη και τον Ευφράτη, τη χλόη, τα βούρλα, τα καλάμια, την πρασινάδα των αγρών, τα έλη, τα ζαχαροκάλαμα, την αγελάδα και το μοσχάρι της, την προβατίνα και το αρνάκι της, τα κοπάδια. Έτσι γεννήθηκε η ξηρά και κτίστηκαν πόλεις, όπως η Νιππούρ και η Ερέχ, όπου οι ναοί και τα σπίτια κτίστηκαν με τούβλα¹.

Ένας μύθος δημιουργίας σώζεται αποσπασματικά (μόνον η δημιουργία του ανθρώπου) ως εισαγωγή σε μαγικό άσμα για τον τοκετό: Οι θεοί στρέφονται προς τη Μάμι (ή Αρουρού), ζητώντας της να δημιουργήσει τον άνθρωπο «για να σηκώσει τον ζυγό» των θεών. Η Μάμι ζητάει τη συμβουλή του Ενκί, και αυτός της λέει να κατασκευάσει τον άνθρωπο ως μερικώς θείο πλάσμα, αναμειγνύοντας πηλό με το αίμα και τη σάρκα μιας θεότητας που αιχμαλωτίστηκε από τους θεούς.

Αιγυπτιακή κοσμολογία

Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι εμπνεύστηκαν την κοσμολογία τους από τη γεωμορφολογία της κοιλάδας του Νείλου. Ο «κόσμος» τους είναι μια επίπεδη γη η οποία διαιρείται στο μέσον από τον Νείλο και περιβάλλεται από τον Μεγάλο κυκλικό ωκεανό.

Ο κόσμος και τα ύδατα προέρχονταν από τον πρώτο θεό, τον Νουν, από τον οποίο πηγαζαν ο Νείλος και οι βροχές. Ο αέρας χώριζε τη γη από τον ουρανό, ο οποίος στηριζόταν σε τέσσερα υποστηρίγματα ή μεγάλα βουνά στις γωνίες της γης. Ο ουρανός έμοιαζε με τεράστιο παραπέτασμα απλωμένο πάνω από την κοιλάδα και συγχρόνως με ουράνιο ωκεανό, τον οποίο διέσχιζαν πάνω σε πλοίο ο ήλιος την ημέρα και η σελήνη τη νύχτα. Μετά τη δύση του ο ήλιος ταξίδευε κάτω από τη γη.

Ο Ήλιος ήταν το μάτι του ουρανού, που ακτινοβολεί κάτω στη γη, το γεράκι που ξεπηδά από την ανατολή προς τον ουράνιο θόλο, αυτός που ταξιδεύει με το λαμπρό ουράνιο πλοίο. Γεννιέται το ξημέρωμα από τη θεά του ουρανού και μπαίνει στο ηλιακό πλοίο για να διαπλεύσει τον ουρανό· γίνεται άνδρας το μεσημέρι και φθάνει στη δύση ηλικιωμένος. Σε άλλες περιπτώσεις γεννιέται σαν μοσχάρι από τον ουρανό-αγελάδα. Άλλοτε πάλι πιστευόταν ότι ένας γιγάντιος σκαραβαίος κυλούσε τον πύρινο ήλιο μπροστά του, όπως κάνει το κοινό σκαθάρι για να φάει τη λεία του στα σκοτεινά. Η σελήνη με τις φάσεις της έδειχνε ότι είναι ζωντανή αλλά λιγότερο ισχυρή από τον Ήλιο.

Πριν από τη δημιουργία του κόσμου υπήρχαν τα «αρχέγονα ύδατα» που εκτεινονταν παντού, χωρίς τέλος, όρια και κατεύθυνση. Δεν υπήρχε επάνω, κάτω ή διάκριση πλευρών, παρά μόνον απεριόριστο βάθος, σκότος και απειρία, όπως φαίνεται από ένα κείμενο επάνω σε σαρκοφάγο: στο άπειρο, στο τίποτα, στο πουθενά, και στο σκοτάδι. Προσωποποίηση της υδάτινης αβύσσου ήταν ο θεός Νουν, ο πατέρας των θεών, ο οποίος σε πάπυρο με περιεχόμενο τη *Βίβλο των νεκρών* εικονίζεται ως άνδρας βυθισμένος έως τη μέση στο νερό που με σηκωμένα χέρια υποβαστάζει το πλοίο του Ηλίου. Μέσα στο πλοίο ένας σκαραβαίος κρατεί τον Ήλιο, πλακισμένος από θεούς γεννημένους από τον Νουν. Ο κόσμος είναι μια κοιλότητα που επιπλέει στα χωρίς όρια αρχέγονα ύδατα, δηλαδή στην ατέλειωτη απεραντοσύνη του Νουν. Ο Νουν θεωρούνταν ευεργετικός θεός. Φύλαγε και ήλεγχε τις δαιμονικές δυνάμεις του χάους, οι οποίες παριστάνονταν ως γιγάντια φίδια-δράκοντες. Υπήρχε στερέωμα το οποίο χώριζε τα άνω από τα κάτω ύδατα. Και γίνεται νύξη για κάποιον κατακλυσμό (πρβ. τον κατακλυσμό του Νώε και τον κατακλυσμό του Ωγύγου).

Σε αναλογία με την ισχύ των φαρωνικών δυναστειών και των ιερατείων διαμορφώθηκαν τρεις κοσμολογικές θεωρίες: της Ερμούπόλεως, της Ηλιουπόλεως και της Μέμφιδος.

Στην κοσμολογία της Ερμούπόλεως τα χαρακτηριστικά των αρχέγονων υδάτων προσωποποιούνταν σε τέσσερα ζεύγη θεοτήτων που παριστάνονταν με κεφαλές βατράχων, οι άρρενες, και με κεφαλές φιδιών οι θήλειες: *Ναού-Ναουνέτ* (βάθος), *Χουχ-Χαουχέτ* (απειρία), *Κουκ-Καχγουέτ* (σκότος), και *Αμούν-Αμαουνέτ* (αδιάκριτο). Και οι οκτώ κολυμπούσαν μαζί και αποτελούσαν το αρχέγονο Αυγό στη σκοτεινιά του Νουν. Από το Αυγό ξεπήδησε το πουλί του φωτός

—κατά άλληνη εκδοχή το Αυγό περιείχε αέρα, και κατά τρίτη εκδοχή (Θήβες) το Αυγό γεννήθηκε από μια χήνα, το Μεγάλο αρχέγονο πνεύμα, του οποίου η φωνή έσπασε τη σιωπή του κόσμου². Αρχηγός των οκτώ πνευμάτων ήταν ο Θωθ, ο εφευρέτης της ιερογλυφικής γραφής, ο πρώτος νομοθέτης, ο θεσμοθέτης κάθε γνώσης και ο κύριος της μαγείας. Περί το 2200-2000 π.Χ. η κοσμολογία της Ερμουπόλεως ενοποιήθηκε με εκείνη της Ηλιουπόλεως.

Στην κοσμολογία της Ηλιουπόλεως Θεός-δημιουργός είναι ο Ατούμ (ο πλήρης ένας), ο οποίος ξεπήδησε από τα αρχέγονα ύδατα ως λόφος —οι ιερείς έδειχναν έναν ορθογώνιο χώρο περιβεβλημένο με τείχος και μέσα του τη «λίμνη των δύο μαχαιριών», η οποία συμβόλιζε τον Νουν. Στο μέσον της υπήρχε νησάκι με ένα λόφο απ' όπου πίστευαν ότι εκπεμπόταν φως, διότι υπήρχαν τα υπολείμματα του αρχέγονου Αυγού, από το οποίο γεννήθηκε ο Δημιουργός.

Στη Μέμφιδα, όλη η περιοχή γύρω από την πόλη ονομαζόταν «ανυψωμένη χώρα», και στις Θήβες ο αρχέγονος λόφος βρισκόταν στην περιοχή του ναού Με-ντινέτ Αμπού στη δυτική όχθη του Νείλου. Στα Πυραμιδικά κείμενα (2400 π.Χ.), τα αρχαιότερα θρησκευτικά κείμενα της Αιγύπτου, ένα εδάφιο αναφέρεται στην εποχή όταν δεν υπήρχε κόσμος· τότε ο Ατούμ ήταν μόνος και περιείχε μέσα του κάθε τι που επρόκειτο να δημιουργηθεί³. Για να γεννηθεί ο κόσμος, έπρεπε ο Ατούμ να δημιουργήσει ένα ζεύγος θεοτήτων, τον Σου (αέρα) και την Τεφενέτ (υγρασία, ομίχλη, βροχή). Από την ένωσή τους γεννήθηκαν ο Γηβ (θεός της γης) και η Νουτ (θεά του ουρανού). Ο Σου χώρισε το ζεύγος· ύψωσε τη Νουτ επάνω του, σχηματίζοντας τον ουράνιο θόλο, και άφησε τον γιό του ξαπλωμένο ανάσκελα, σχηματίζοντας τη γη. Γι' αυτό στην εικονογραφία η Νουτ παριστάνεται κοσμημένη με αστέρια να σκύβει πάνω από τον πράσινο Γηβ, ακουμπώντας το έδαφος με τα χέρια της. Αλλού η Νουτ, ως αγελάδα, θεωρείται μητέρα του Ηλίου, τον οποίο καταβροχθίζει κάθε βράδυ και γεννά κάθε αυγή⁴.

Στην περίοδο του αρχαίου βασιλείου (2700-2200 π.Χ.), όταν η Μέμφις ήταν πρωτεύουσα, ένα ιερατείο προσπάθησε να συμβιβάσει την κοσμολογία της Ηλιουπόλεως (Ατούμ) με εκείνη της Μέμφιδος (Φθα = Τα-Τενέν, ο αρχέγονος λόφος που ξεπήδησε από τα ύδατα), διδάσκοντας ότι ο θεός, ο οποίος δημιούργησε τον ίδιο τον εαυτό του, τον ουράνιο και τη γη, ο δημιουργός θεών, ανθρώπων, ζώων και όλων όσων υπάρχουν, ήταν ένα Πνεύμα και ο αιώνιος Νους του κόσμου. Πηγή της μεμφιτικής θεολογίας είναι η Στήλη του Σαβάκωνα (του Αιθίοπα Φαραώ και ιδρυτή της 25ης Δυναστείας τον 8ο αι. π.Χ.) στο Βρετανικό Μουσείο, μια στήλη από μαύρο βασάλτη με εγγράφατο κείμενο επάνω της. Προέρχεται από το ναό του Φθα στη Μέμφιδα και χρονολογείται στον 8ο αι. π.Χ., αποτελεί όμως αντίγραφο αρχαιότερου πρωτοτύπου, πιθανόν του 2700 π.Χ. Κατά τους αιγυπτιολόγους, πρόκειται για λιμπρέτο ιερού δράματος το οποίο παιζόταν στην επέτειο κάποιας μεγάλης γιορτής στη Μέμφιδα. Στη μεμφιτική θεολογία η δη-

μιουργία του κόσμου παρουσιάζεται ως συνδυασμένη ενέργεια τού αντιλαμβάνεσθαι μέσω της διανοίας (με έδρα την καρδιά) και τού δημιουργείν μέσω της προφερομένης λέξης ή εντολής (με έδρα τη γλώσσα). Κύριος θεός είναι ο Φθα⁵, ενώ οι θεοί των άλλων κοσμογονιών περιέχονται στον Φθα π.χ. ο Ατούμ (Ωρος) θεωρείται η καρδιά και ο Θωθ η γλώσσα του Φθα. Η δημιουργία διά του «λόγου» τού Φθα δεν χρειάστηκε οποιαδήποτε προϋπάρχουσα ύλη, πραγματοποιήθηκε απολύτως εκ του μηδενός· όμως σε πολλά αιγυπτιακά κείμενα ο Φθα ως δημιουργός εμφανίζεται να σχηματίζει το κοσμικό Αυγό επάνω σε κεραμικό τροχό, από το οποίο εκκολάφθηκε η γη⁶.

Και οι τρεις κοσμογονίες συμφωνούσαν στο ότι προτού δημιουργηθεί ο κόσμος υπήρχαν οι δυνάμεις του χάους, οι οποίες αν και εκδιώχθηκαν στα πέρατα του κόσμου εξακολουθούσαν να απειλούν τον κόσμο. Η καταστροφή μπορούσε να αποφευχθεί μόνο με τις ενέργειες θεών και ανθρώπων, οι οποίοι θα συνεργάζονταν με σκοπό τη διατήρηση της τάξης, προσωποποίηση της οποίας ήταν η θεά Μάατ. Γι' αυτό, στους ναούς ποτέ δεν παραλειπόταν η προσφορά προς τη Μάατ. Στις ανθρώπινες υποθέσεις η Μάατ εμφανιζόταν ως αλήθεια και δικαιοσύνη. Ως σύμβολο της αλήθειας η μορφή της ή το φτερό της τοποθετούνταν στον ένα δίσκο της ζυγαριάς η οποία χρησίμευε για το ζύγισμα της καρδιάς του νεκρού κατά την κρίση μπροστά στον Όσιρι, τον θεό των νεκρών.

Κάθε μέρα ανελλιπώς έπρεπε να ανανεώνεται η δημιουργία. Και αυτό ήταν έργο των θεών, που ζούσαν στα μέγαρα τους, τους ναούς, και του εκπροσώπου τους στη γη, του Φαραώ. Σκοπός της ύπαρξης των ναών ήταν να παρέχουν ασφάλεια στους θεούς από τις εχθρικές επιθέσεις, να τους τρέφουν με προσφορές τροφής και ποτού, να τους ντύνουν με τρόπο άριστο για τα θεία καθήκοντά τους, και να απομακρύνουν από αυτούς κάθε επιρροή η οποία θα μπορούσε να εμποδίσει το ευεργετικό τους έργο. Γιατί, μπορεί η Μάατ να ήταν η κυβερνώσα αρχή του σύμπαντος, αλλά χωρίς την άσκηση κάποιας ειδικής δύναμης η επιβολή κάποιου εχθρού ήταν πραγματικότητα. Επομένως δεν επρόκειτο για οίκους προσευχής, όπου προσέτρεχαν οι άνθρωποι για να ανακουφίσουν την ψυχή τους. Οι Αιγύπτιοι θεωρούσαν ακόμη ότι την ημέρα της δημιουργίας είχε γεννηθεί και μια ενέργεια εν δυνάμει, την οποία ονόμαζαν Χάικε (μαγεία) και έπρεπε να τη χρησιμοποιούν τότε για τη δική τους προστασία όσο και για εκείνη των θεών.

Ινδική κοσμολογία

Πηγή των ινδικών κοσμογονικών ιδεών είναι η *Ριγκ Βέδα*, σύνολο 1.028 ύμνων διαφόρων ποιητών. Η σύνθεσή τους πραγματοποιήθηκε πιθανόν περί το 1000 π.Χ. για να ψάλλονται στις θυσίες.

Προτού υπάρξει το σύμπαν μας, υπήρχαν οι Ασύρα (ζώσες δυνάμεις). Ένας από αυτούς ήταν ο Βρίτρα (κάλυμμα), ο οποίος λέγεται και Ντανάβα (απόγονος της Ντάνου = δέσμευση, περιορισμός). Σε μεταγενέστερες εποχές υπάρχουν και άλλοι Ντανάβας εκτός του Βρίτρα, οι οποίοι αποτελούν τους συμμάχους του στη Ριγκ Βέδα λέγονται ράκσχας ή ράκσχασα (δαίμων), ή Βρίτρας, ενώ αργότερα Νταϊτύα (ντίτι = περιορισμός, δεσμός). Ο Βρίτρα είναι ο αρχιδαίμων του κακού. Υπάρχουν όμως και άλλοι Ασύρα, οι οποίοι ονομάζονται Αντιτύα (απόγονοι της Α-ντίτι = όχι δεσμός), δηλαδή «αυτοί που ανήκουν στην ελευθερία», εκπροσωπούν το αγαθό και έχουν αρχηγό τους τον Βαρούνα.

Ο Ίντρα, ο οποίος λέγεται «γιος (ή κύριος) της ισχύος», πιθανόν γεννήθηκε από τον Ουρανό και τη Γη όταν ακόμα ζούσαν μαζί. Ο νεογέννητος Ίντρα, του οποίου η γέννηση υπήρξε θαύμα για τη μητέρα του, στην αρχή έμενε κρυμμένος, αλλά αργότερα ήπια ένα δυναμωτικό ποτό, το σόμα, και έγινε τόσο τεράστιος ώστε από το φόβο τους χωρίστηκαν για πάντα ο Ουρανός και η Γη. Ο Ίντρα γέμισε το χώρο ανάμεσα τους κι έγινε κύριος του αέρα, όπου δρουν θεοί και άνθρωποι. Ο ίδιος δεν λεγόταν Ασύρα αλλά ντέβα (θεός), όπως τα πρώτα παιδιά του Ουρανού και της Γης, η Ούσχας (Ηώς) και οι δύο Άσβινς (Δίδυμοι).

Οι Αντιτύας παρακάλεσαν τον Ίντρα να γίνει αρχηγός τους, και αυτός δέχθηκε με την προϋπόθεση να γίνει βασιλιάς τους. Ο Τβάσχτρι, ο σιδηρουργός των θεών, του ετοίμασε ένα όπλο, το βάτζρα (αστραπή). Με αυτό, και αφού ήπια τρία κύπελλα σόμα, ο Ίντρα επιτέθηκε στον Βρίτρα, ο οποίος βρισκόταν στα βουνά με τη μορφή φιδιού και ήταν γνώστης της μαγείας. Με τη βοήθεια των Ρούντρα και Μάρουτς (θεοί των θυελλών), αλλά κυρίως με τον κεραυνό του, ο Ίντρα σκότωσε τον Βρίτρα και τη Ντάνου. Από την κοιλιά του νεκρού Βρίτρα (ή από τα ανοιγμένα βουνά, ή από μια σπηλιά) ξεπήδησαν τα κοσμικά ύδατα, τα οποία κρύβονταν έως τότε, αναγνώρισαν τον Ίντρα ως κύριο τους και γέννησαν τον Ήλιο.

Έτσι ήδη υπήρχαν ουρανός, γη, αέρας, ύδατα, ζέστη και φως (ήλιος). Η δημιουργία άρχισε από τη διάκριση του Σατ (υπάρεξη) από το Ασάτ (ανυπαρξία). Το Σατ είναι το σύμπαν όπου ζουν θεοί και άνθρωποι, το Ασάτ, είναι ο τόπος των δαιμόνων, όπου δεν υπάρχει ζέστη και φως. Το Σατ γεννήθηκε από το Ασάτ, το οποίο βρίσκεται κάτω από τη γη. Εκεί φθάνει κανείς μέσα από ένα μεγάλο χάσμα. Σε αυτό τον τόπο οι δαίμονες φέρνουν τον αμαρτωλό και τον καταστρέφουν. Το Σατ αποτελείται από τρία μέρη –τον ουρανό, τον αέρα, και τη γη– και περιλαμβάνει ένα μονοπάτι χαραγμένο εσωτερικά στον πέτρινο ουρανό, για να ταξιδεύει ο Ήλιος. Τα κοσμικά ύδατα έλαβαν θέση στον ουρανό, άφησαν όμως στη γη την υγρασία. Έτσι καθετί τακτοποιήθηκε και άρχισε να λειτουργεί σύμφωνα με νόμους. Η συστηματοποίηση αυτή λεγόταν Ρίτα (ρτα = θέτω σε κίνηση). Διάφορες θεότητες επόπτευαν καθορισμένες λειτουργίες μέσα στο σύμπαν.

Υπεράνω της Ρίτα βρισκόταν ο Βαρούνα, ο οποίος καθισμένος στον ουρανό πρόσεχε να μην παραβιαστεί κανένας από τους νόμους που ο ίδιος θέσπισε με τη Ρίτα. Οι θεοί συνεργάστηκαν για την καθιέρωση της πρώτης θυσίας, και γέννησαν τα πρώτα όντα και τα αντικείμενα προφέροντας τα ονόματα που τους έδιναν. Ο πρώτος άνθρωπος ήταν γιος του Βιβάσβαντ (αυτός που λάμπει ευρέως, Ήλιος), με αποστολή την πραγματοποίηση των θυσιών στη γη, ώστε να ενισχύονται οι θεοί στην εκτέλεση των καθηκόντων τους για τη διατήρηση της Ρίτα, κι έτσι να εμποδίζεται η δράση των αντίπαλων δαιμόνων.

Ιρανική κοσμολογία

Κυριότερη πηγή της ιρανικής μυθολογίας είναι η *Αβέστα*, όπου περιέχονται δύο τύποι θρησκείας: ο Ζαρατουστριανισμός περιλαμβάνει τα λόγια του Ζαρατούστρα (περ. 630-553 π.Χ.) κατά τους «Γκάθας» (ύμνους). Σύμφωνα με αυτούς, τα δίδυμα αδέρφια, το Καλό Πνεύμα (Αχούρα Μάζντα) και το Κακό Πνεύμα (Άνγκρα Μανγιού), καταπαύστηκαν με τη δημιουργία της Ζωής και της μη Ζωής. Ο Αχούρα Μάζντα είναι ο δημιουργός και οργανωτής του κόσμου. Ο Ζωροαστρισμός (από μεταγενέστερη μορφή του ονόματος του Ζαρατούστρα) βασίζεται σε κείμενα άλλων συγγραφέων, τα οποία αποτελούν τη βάση της λατρείας ινδοϊρανικών θεοτήτων, π.χ. Μίθρα (ινδ. Μίτρα), Χάομα (ινδ. Σόμα). Σπουδαιότερα κείμενα σχετικά με τη δημιουργία είναι τα *Παχλαβί*, ιδιαίτερα το έργο *Μπουνταχίσιν*.

Ο Ορμάζντ (Αχούρα Μάζντα) ήταν ψηλά στην παγγνωσία και καλοσύνη, ενώ ο Αριμάν (Άνγκρα Μανγιού) βρισκόταν κάτω βαθιά στο σκοτάδι: ανάμεσα τους υπήρχε το κενό. Ο Ορμάζντ έκανε τη δημιουργία του, η οποία διατήρησε την ιδεώδη μορφή της επί 3.000 χρόνια. Αλλά όταν ο Αριμάν ανέβηκε από τα βάθη, έφθασε στα όρια και είδε τα φώτα (αστέρια) και το φως του Ορμάζντ, θέλησε να τον καταστρέψει· επέστρεψε στο σκοτάδι, δημιούργησε πολλούς δαίμονες για να επιτεθεί, και απέρριψε την ειρήνη που του πρόσφερε ο Ορμάζντ. Τότε ο τελευταίος πρότεινε μια περίοδο 9.000 ετών, γιατί ως παντογνώστης ήξερε ότι τα πρώτα 3.000 χρόνια θα περνούσαν απολύτως σύμφωνα προς τη θέληση του, τα επόμενα 3.000 θα κυλούσαν ανάμεικτα, σύμφωνα με τις θελήσεις και των δύο, αλλά στην τελευταία αναμέτρηση ο Αριμάν θα έχανε τη δύναμή του.

Μετά τη συμφωνία ο Ορμάζντ δημιούργησε πρώτα τους έξι Ρασπάντς (Αμέσα Σπέντα) –έβδομος είναι ο ίδιος ο Ορμάζντ. Στην υλική δημιουργία πρώτα δημιούργησε τον λαμπρό και ορατό ουρανό ως ένα Αυγό από λαμπερό μέταλλο –η κορυφή του άγγιζε το Ατέλειωτο Φως– και μετά τα ύδατα δημιούργησε τη Γη στρογγυλή και την κρέμασε στο μέσον του ουρανού, «όπως ο κρόκος του αυγού».

Ορυκτά και όρη, τα δημιούργησε μέσα στη Γη· κατόπιν τα όρη ξεπήδησαν και μεγάλωσαν στην επιφάνειά της. Παντού κάτω από τη Γη υπήρχαν ύδατα. Το τέταρτο είδος που δημιούργησε ήταν τα φυτά. Το πέμπτο είδος που δημιούργησε ήταν ο Ταύρος και το έκτο ο πρώτος άνθρωπος Γκαγιομάτ, και τους δύο από τη Γη⁷.

Σχετικά με τα ουράνια σώματα, λέγεται ότι ο Ορμάζντ δημιούργησε τα φώτα και τα έθεσε ανάμεσα στον ουρανό και τη γη: τους απλανείς αστέρες, τους πλανήτες, τη σελήνη και τον ήλιο. Μετά δημιούργησε μια σφαίρα και έθεσε σε αυτήν τους απλανείς αστέρες, και ιδιαίτερα τους δώδεκα αστερισμούς⁸. Ο Ορμάζντ δημιούργησε τη σελήνη, και πάνω από αυτήν τον ήλιο, ορίζοντας να ηγούνται των αστερών. Ανάμεσα στη γη και τη χαμηλότερη σφαίρα έθεσε τους ανέμους, τα σύννεφα και την αστραπή, ώστε ο Τισχτρίγια να μπορεί να παίρνει τα νερά και να προκαλεί βροχοπτώση.

Εβραϊκή κοσμολογία

Οι Εβραίοι δεν διατύπωσαν καθαρά δικές τους κοσμολογικές αντιλήψεις, αλλά αποδέχθηκαν τις ιδέες άλλων γειτονικών λαών και τις χρησιμοποίησαν για θρησκευτικούς σκοπούς. Πηγές αποτελούν η Βίβλος, η ραββινική φιλολογία και η εβραϊκή αποκριολογία (Καμπάλα). Στη Βίβλο δεν υπάρχει η λέξη σύμπαν ή κόσμος. Η λέξη «ολάμ» σημαίνει «αιωνιότητα», αργότερα όμως στη ραββινική παράδοση εξηγείται ως κόσμος ή σύμπαν. Η Γη είναι ένας επίπεδος δίσκος με πέρατα, συνώνυμο των οποίων ίσως είναι οι «γωνίες» ή «φετερούγες» της (κανεφότ). Μπορεί όμως ο όρος κανεφότ να αναφέρεται στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Η Γη στηρίζεται σε κίονες· από πάνω της εκτείνεται ο ουρανός, ο οποίος είναι στερεός, έχει στύλους στους οποίους στηρίζεται και πέρατα, άκρα, όπως η γη. Ο ήλιος, η σελήνη και οι αστέρες τοποθετήθηκαν στο στερέωμα και κινούνται. Πάνω από το στερέωμα υπάρχουν ύδατα, όπως και κάτω από αυτό. Στην αρχή της δημιουργίας μερικά από τα κάτω ύδατα σχημάτισαν τις θάλασσες, τρέχουν όμως και κάτω από τη Γη, όπου ενώνονται με τα ύδατα του Τεχόμ, του μεγάλου βάθους της αβύσσου. Τα πηγάδια και οι πηγές φέρνουν στην επιφάνεια τέτοια υπόγεια ύδατα. Ο κατακλυσμός προκλήθηκε από μια τρομερή έκχυση υδάτων τής Τεχόμ και από το άνοιγμα των παραθύρων του ουρανού⁹. Οι αντιλήψεις αυτές οφείλουν πολλά στις μεσοποταμιακές κοσμολογίες. Πιθανόν, το θέμα «μάχης θεών και δράκοντος του χάους» να υποδηλώνεται στη λέξη Τεχόμ (πρβ. βαβυλ. Τιαμάτ), που χωρίς άρθρο χρησιμοποιείται για να δηλώσει την άβυσσο, και στην έκφραση «ποίησωμεν άνθρωπον» να υποδηλώνεται το συμβούλιο των θεών¹⁰. Η πρωιμότερη μνεία δημιουργίας εκ του μηδενός βρίσκεται

σε πολύ νεότερο εδάφιο: «αξιῷ σε, τέκνον, αναβλέψαντα εἰς τον ουρανόν και την γην και τα εν αυτοῖς πάντα ἰδόντα γινῶναι ὅτι οὐκ ἐξ ὄντων ἐποίησεν αὐτά ο θεός» (Μακκ. Β 7, 28). Ενώ κατὰ τη Σοφία Σολομώντος ο δημιουργός ἐκτίσσε τον κόσμον ἐξ ἀμόρφου ὕλης: «οὐ γὰρ ἠπύρει ἡ παντοδύναμος σου χεὶρ, και κτίσασα τον κόσμον ἐξ ἀμορφου ὕλης» (11,17).

Στην εβραϊκή Γένεση ο ἄνθρωπος δημιουργεῖται ἀπὸ πηλό, με σκοπὸ νὰ κα-
τακυριεύσει το ζωικὸ βασίλειο. Στο βαβυλωνιακὸ ἔπος της Δημιουργίας ο ἄν-
θρωπος δημιουργήθηκε ἀπὸ το αἷμα του επαναστάτη θεοῦ (που γι' αὐτὸ το λό-
γο δολοφονήθηκε), με σκοπὸ νὰ υπηρετεῖ τους θεοὺς ὥστε νὰ τους ἀπαλλάξει
ἀπὸ τον κόπο νὰ ἐργάζονται γιὰ το ψωμί τους. Στη σουμεριακὴ μυθολογία, του-
λάχιστον κατὰ χίλια χρόνια ἀρχαιότερη ἀπὸ τις προηγούμενες, ο ἄνθρωπος δη-
μιουργήθηκε ἀπὸ το συνδυασμὸ των ἐνεργειῶν της Ναμμού (ἀρχέγονη θάλασ-
σα), της Νινμὰ (= ἰσως Κι, Γη) και του Ενκί (ὕδατα), δηλαδή ἀπὸ πηλό (ὅπως
στην εβραϊκή), γιὰ νὰ ἀπαλλάξει τους θεοὺς ἀπὸ τις δουλειές (ὅπως στη βαβυ-
λωνιακή).

Ελληνική κοσμογονία

Η ἀρχαιότερη ἐλληνικὴ κοσμογονία εἶναι ἡ ὀρφικὴ θεογονία, καθὼς λέγεται πὼς
αὕτη υπέκλεψε και παρέφθειρε ο Ησίοδος. Κατὰ την ὀρφικὴ θεογονία, ἀπὸ την
ὕλη και το ὕδωρ γεννᾶται ο Χρόνος· ἡ ὕλη θεωρεῖται «φύσει σκεδαστή» και το
ὕδωρ «κολλητικόν και συνεκτικόν». Θὰ μπορούσαμε νὰ τὰ ἀντιστοιχίσουμε στη
«φιλότητα» και το «νεῖκος» του Ἐμπεδοκλή, τὰ ὁποῖα ὡς ἐλξη και ἀπωση συ-
νυπάρχουν μέσα στο σύμπαν και, δρώντας ἀνταγωνιστικῶς, προκαλοῦν τόσο τη
δημιουργία ὅσο και την καταστροφή των μερῶν του και ρυθμίζουν τις κινήσεις
τους. Αὐτές οἱ ἰδέες υποδηλώνουν μιὰ συσχέτιση των ἐννοιῶν του χώρου και
του χρόνου ὡς ευρέος γενικοῦ πλαισίου, ὅπου συντελοῦνται ἐκτοτε «ἐν χρόνῳ» οἱ
μεταβολές του χώρου, ἰδιαίτερως ἡ γένεση και ἡ φθορά των ὄντων. Αὐτὸ ἐννο-
εῖ ο νεοπλατωνικὸς Πρόκλος λέγοντας «Ὀρφεὺς την πρώτην πάντων αἰτίαν Χρό-
νον καλεῖ».

Κατόπιν ο Χρόνος (ἢ Ἡρακλῆς) ἐνώνεται με την Ἀνάγκη ἢ Ἀδράστεια, ἡ
ὁποία ὡς προσωποποίηση της νομοτέλειας, δηλαδή του συνόλου των φυσικῶν νό-
μων, ἀπὸ την ἰσχὺ των ὁποίων οὐδεὶς δύναται νὰ διαφύγει, «εκτείνεται σε ὁλό-
κληρο τον κόσμον και ἀγγίζει τὰ πέρατά του». Χρόνος και Ἀνάγκη γεννοῦν τον
«νοτερόν» Αἰθέρα, το «ἀπειρον» Χάος και το «ομιχλώδες» Ἐρεβος — ὅλα μαζί μιὰ
εἰκόνα της πρωταρχικῆς κατάστασης του κόσμου: Ὑπῆρχε ἓνας ἀπέραντος, υγρὸς
και ἀκαθόριστος χώρος, ὅπου ο Χρόνος κατασκεύασε ἓνα τεράστιο ἀσημόφεγγο
Αὐγὸ, το ὁποῖο περιεῖχε ὅλη την ἐμφυχή ὕλη, ἀποτελούμενη ἀπὸ τέσσερα στοι-

χεία. Αρχικώς όλα βρίσκονταν σε διαρκή άτακτη κίνηση, με αποτέλεσμα μυριάδες ατελείς αναμείξεις να χύνονται πάνω σε άλλες και να τις διαλύουν. Όμως, με την πάροδο του χρόνου η φυσική κίνηση άρχισε να γίνεται με τάξη και η ύλη «γέννησε ως Αυγό τον ουρανόν, ο οποίος μοιάζει με σφαίρα και περιέχει τα πάντα». Το ορφικό κοσμογονικό αυγό περιέχει άρρενες και θήλεις φύσεις, υποδήλωση των αναπαραγωγικών ιδιοτήτων του κόσμου μας. Τέτοιες ιδέες βρίσκονται επίσης στον Εμπεδοκλή, τον Λεύκιππο και τον Δημόκριτο.

Όταν ο Χρόνος έσπασε το κοσμογονικό αυγό, από τα δύο μισά του γεννήθηκαν ο Ουρανός και η Γαία, ενώ από το εσωτερικό του ξεπήδησε ένας θεός αρρενόθηλος, «ον Φάνητα Ορφεύς καλεί, ότι αυτού φανέντος το παν εξ αυτού έλαμψε». Ο Φάνης είναι η πρωταρχική πηγή φωτός, ο πρωτογεννημένος ήλιος (πρωτόγονος Φαέθων), ο οποίος με τις ακτίνες του στέλνει το φως προς όλες τις κατευθύνσεις μέσα στον κόσμο. Είναι ο δημιουργός των πάντων και ο πρώτος βασιλεύς του κόσμου· είναι ο Πρωτόγονος (ή Ζeus, ή Παν, ή Ηρικεπαίος, ή Έρως, ή Μήτηρ), ο οποίος «γεννήθηκε από το Αυγό (ωογενής) και πλανάται στον αιθέρα χαίροντας με τις χρυσές φτερούγες του· είναι το λαμπρό βλαστάρι που διέλυσε το σκότος της ομίχλης, καθώς περιφερόταν με κινήσεις των πτερυγών του προς όλες τις διευθύνσεις μέσα στον κόσμο, φέροντας το λαμπρό ιερό φως». Αυτά τα χαρακτηριστικά μαζί με τις ζωοποιές και αναζωογονητικές δυνάμεις του οδηγούν στην ταύτισή του με τον Ήλιο, του οποίου οι δύο φαινόμενες κινήσεις στον ουρανό παρέχουν τις δύο βασικές μονάδες μέτρησης του χρόνου, το ημερονύκτιο και το έτος. Γι' αυτό και ο χρόνος, ο οποίος γεννάται από το ύδωρ και την ύλη, είναι φτερωτός, εφόσον μετράται με τις κινήσεις του Ηλίου, και αγέραςτος, διότι ουδέποτε παύει η κίνηση του Ηλίου στον ουρανό.

Το ζεύγος των θεών Ουρανού και Γαίας έχασε την ηγεμονία όταν ο Κρόνος τούς χώρισε, αποτέμνοντάς τα αιδoία του πατρός του· δηλαδή, όταν με την πάροδο του χρόνου διαμορφώθηκε η γη και έτσι αποχωρίστηκε φυσικώς από τον ουρανό. Γι' αυτό, στην ησιόδειο Θεογονία («η Γη γέννησε πρώτα ίσο με τον εαυτό της τον αστερόεντα Ουρανό, για να την περιβάλλει και για να γίνει αυτή το αιώνιο στερεό βάθρο των μακάρων θεών»). Ο Κρόνος-χρόνος αποτελεί το νέο πλαίσιο εξέλιξης του κόσμου, έχοντας «δεσμούς αρρήκτους» με αυτόν, και ως πλαίσιο δημιουργίας και καταστροφής των πάντων «δαπανά τα πάντα και τα αυξάνει». Μόνον ο Ζeus, ως προσωποποίηση του υπέρτατου Θείου, διαφεύγει την κατάποσή του από τον Κρόνο, τον οποίο και εκθρονίζει ακρωτηριάζοντάς τον με τον ίδιο τρόπο. Κατόπιν καταπίνει τον Έρωτα-Φάνητα για να εγκλείσει μέσα του τα αρχέτυπα της δημιουργίας, την οποία πλέον ο ίδιος συντελεί υλικώς και «εν χρόνω».

Στην ορφική θεογονία η ταύτιση του Χρόνου με τον Ηρακλή και του Κρόνου-χρόνου με τον Προμηθέα –τον ευεργέτη της ανθρωπότητας– οφείλεται στην κα-

τανόηση των άθλων του Ηρακλή και των ευεργεσιών του Προμηθέα προς τους ανθρώπους ως επιτευγμάτων της προοδευτικής εξέλιξης του ανθρώπου και της ανάπτυξης των τεχνικών δεξιοτήτων του στην πάροδο πολλών αιώνων. Τέλος, η ταύτιση του Φάνητος-Πρωτογόνου με τον Διόνυσο, το σώμα του οποίου είναι «μίμημα του ξακουστού Ηλίου» και επάνω του φέρει «πολύστικτον» δέρμα μικρού ελαφιού που συμβολίζει τον έναστρο ουρανό, παραπέμπει στους άρρηκτους δεσμούς της διονυσιακής λατρείας με τα ουράνια φαινόμενα, δηλαδή τις ημερομηνίες τέλεσης των μυστηρίων μέσα στο έτος, το οποίο γίνεται αντιληπτό ως διαδοχή των εποχών. Σκοπός αυτών των μυστηρίων ήταν η θέωση του ανθρώπου, ο οποίος φέρει μέσα του τόσο το κακό (τιτανικό) όσο και το καλό (διονυσιακό) στοιχείο.

Τελειώνοντας, επισημαίνουμε μερικά μόνον από τα βασικά κοινά στοιχεία μεταξύ της ορφικής θεογονίας και των άλλων ανατολικών κοσμογονιών: Επί παραδείγματι, πλην της εβραϊκής Γενέσεως σε όλες τις άλλες κοσμογονίες δεν υπάρχει δημιουργία «εκ του μηδενός»: απλώς προϋπάρχει μια απροσδιόριστη κατάσταση άμορφης ύλης, την οποία ο Δημιουργός «διαμορφώνει» ποικιλοτρόπως και ταξιθετεί. Τα χαρακτηριστικά (βάθος, απειρία, σκότος, αδιάκριτο) των προ της δημιουργίας «αρχεγόνων υδάτων» των αιγυπτιακών κοσμογονιών, τα οποία προσωποποιούνται στα τέσσερα ζεύγη βατράχων και φιδιών, συναντούν την αντιστοιχία τους σε εκείνα του Αιθέρα, του Χάους και του Ερέβους της ορφικής θεογονίας. Κάτι αντίστοιχο υπονοούν και οι «αρχέγονοι ωκεανοί» της βαβυλωνιακής κοσμογονίας. Είναι προφανές ότι αυτά απηχούν τη σπουδαιότητα των άφθονων υδάτων των θείων ποταμών Νείλου, Τίγρη και Ευφράτη, καθώς και των θαλασσών της ανατολικής Μεσογείου, για τη ζωή των ανθρώπων. Το κοσμογονικό Αυγό υπάρχει στην αιγυπτιακή, την ιρανική, την ινδική και την ορφική/ησιόδειο κοσμογονία. Έτσι, το κοσμογονικό Αυγό που σπάει και ξεπηδά το αιγυπτιακό πουλί του φωτός έχει αντίστοιχο το ορφικό Αυγό και τον φτερωτό θεό του φωτός Φάνητα, ο οποίος προϋπήρχε της δημιουργίας του κόσμου και περιείχε μέσα του καθετί που θα δημιουργούνταν, όπως ο αιγυπτιακός θεός Ατούμ. Αλλά και στην ιρανική κοσμογονία, ο ουρανός δημιουργήθηκε από τον Ορμάζντ ως ένα λαμπερό μεταλλικό Αυγό, με τη Γη στο μέσον του ουρανού «όπως ο κρόκος του αυγού». Σε αυτές τις πανάρχαιες μυθικές κοσμογονίες –και ειδικώς στον «Ορφικόν ιερόν λόγον»– ανάγεται το φιλοσοφικό αίνιγμα «ποιο γεννήθηκε πρώτα, η κότα ή το αυγό;», το οποίο θέτει το πρόβλημα της δημιουργίας ή μη του κόσμου εν χώρω και χρόνω.

Το πρωταρχικό ενωμένο ζεύγος του Ουρανού και της Γης χωρίζεται από τους θεούς του αέρα, τον Ενλίλ (στη σουμεριακή κοσμογονία), τον Σου (στην αιγυπτιακή κοσμογονία), τον Ίντρα (στην ινδική κοσμογονία), και από τον Κρόνο (Χρόνο) στην ορφική ή την ησιόδειο θεογονία, δηλαδή με την πάροδο του χρόνου.

Η κοσμική τάξη και η αναπόφευκτη νομοτέλεια προσωποποιούνται στην αιγυπτιακή κοσμογονία με τη θεά Μάατ και στην ορφική με τη θεά Ανάγκη ή Αδράστεια, ενώ στην ινδική κοσμογονία αντιστοιχούν στη Ρίτα.

Η μετάβαση από τη μυθική παρουσίαση του κόσμου και των μελών του στις διάφορες κοσμολογικές απόψεις των Ελλήνων φιλοσόφων (Πυθαγόρειοι, Ίωνες, Ατομικοί, Ελεάτες, Πλάτων, Αριστοτέλης κ.λπ.), όπως αυτές διατυπώθηκαν στα διαφορετικά φιλοσοφικά συστήματά τους, αποτελεί τομή στην επιστημονική σκέψη. Οι Έλληνες φιλόσοφοι ξεφεύγοντας από τον ανθρωπομορφισμό είδαν τα φυσικά σώματα, τις κινήσεις και τις μεταβολές τους ως ύλη υπαρκτή, κινουμένη και διαρκώς μεταβαλλόμενη, η οποία υπόκειται στην επενέργεια των αντίθετων δυνάμεων, της έλξης και της άπωσης. Οπότε η περαιτέρω θεώρηση της ύλης ως «έμφυχης» οφείλεται πλέον στη δυνατότητα κινήσεων και μεταβολών της και όχι στην ανθρωπομορφική ύπαρξή της. Η μικροσκοπική δομή της και οι κινήσεις του μακρόκοσμου περιγράφονταν πλέον γεωμετρικώς, και οι μεταβολές της ερμηνεύονταν είτε ως μεταβολή των γεωμετρικών στοιχείων της μορφής της είτε των ποιотικών ιδιοτήτων της. Η κατανόηση ύπαρξης φυσικών νόμων, και εν συνόλω μιας φυσικής νομοτέλειας, δεν αναιρείται από την ευκαιριακή χρήση του μύθου, π.χ. το αδράχτι της Ανάγκης στην Πολιτεία του Πλάτωνα για την εξυπηρέτηση των σκοπών του διαλόγου. Η αναμφισβήτητη μετάβαση από το μύθο στο λόγο στην αρχαιοελληνική φιλοσοφία με τις διαφορετικές απόψεις των «Σχολών» της, αποτέλεσε τη βάση για τη διατύπωση και την ανάπτυξη διαφόρων επιστημονικών ιδεών για τον κόσμο, τη δομή και τη λειτουργία του, διαχρονικώς.

Βιβλιογραφία

- Αισχύλου, Προμηθεύς δεσμώτης, στ. 436-506.
 Dalley, St., *Myths from Mesopotamia. Creation, The Flood, Gilgamesh and others*, Oxford UP, 1989.
 Ησιόδου, Θεογονία, στ. 116-128, 176-182, 565-567.
 Kern, O., *Orphicorum Fragmenta*, Weidmann, Berlin 1922.
 Kramer, S. N., *Sumerian Mythology*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1961/1972.
 Kramer, S. N. (επιμ.), *Mythologies of the Ancient World*, Anchor Books, N. York 1961.
 Λεκατσά, Π., Έρωσ, Δίφρος, Αθήνα 1963.
 Λεκατσά, Π., Διόνυσος, Σχ. Μωραΐτη, Ψυχικό 1971.
 Παπαθανασίου, Μ. Κ., Κοσμολογικά και κοσμογονικά αντιλήψεις εις την Ελλάδα κατά την Β' χιλιετ. π.Χ., διδακτ. διατριβή, Αθήνα 1978.
 Quandt, G., *Orphei Hymni*, Weidmann, Berlin 1962.
 Χελιώτου, Α. Στ., Το δόγμα της Μεμφιτικής θεολογίας περί του θεού Φθα ως «Δημιουργού» και «Λόγου», Θρησκευολογικά και Ιεραποστολικά μελέτα 4, εκδ. «Πορευθέντες», εν Αθήναις 1971.

Σημειώσεις

1. Βάσει ενός κοσμογονικού μύθου, ο οποίος σώζεται ως μέρος τυπικού για την ανασύλωση ναού, ο θεός Ανού (σουμερ. Αν) δημιούργησε τον ουρανό, ενώ ο Έα δημιούργησε την ξηρά και όλα επάνω της. Έπιασε λίγη λάσπη από τη θαλάσσια κατοικία του, τον Απσού, και δημιούργησε τον θεό των τούβλων Κουλλά. Δημιούργησε τα έλη με τους καλαμώνες, τα δάση, τα βουνά και τις θάλασσες, μαζί με τους θεούς που εποπτεύουν τις τέχνες, όπως την ταπητουργία, τη μεταλλουργία, τη χαρακτηριστική και το κόψιμο λίθων. Αφού κτίστηκαν τα ιερά, για να μπορούν να εφοδιάζονται με προσφορές τακτικά, δημιούργησε τις θεότητες που προστατεύουν τους σπόρους, τα θρέμματα και το κρασί, επίσης τον θεό μάγειρα που φέρνει τα κύπελλα, και τον μέγα ιερέα. Τέλος, για τη συντήρηση των ναών και την εκτέλεση των εργασιών δημιούργησε τους απλούς ανθρώπους και τους βασιλείς.

2. Σύμφωνα με μια παραλλαγή, από τα αρχέγονα ύδατα ξεπήδησε ένα άνθος λωτού από την καρδιά του οποίου, όταν άνοιξε τα πέταλά του, εμφανίστηκε ο δημιουργός ως παιδί-Ήλιος και σκόρπισε τις ακτίνες του σε όλο τον κόσμο. Κάθε βράδυ ο λωτός κλείνει τα πέταλά του γύρω από τον Ήλιο και τα ξαναανοίγει το επόμενο πρωί.

3. «Ω, Ατούμ-Κχοπρέρ, έγινες ψηλά στα ύψη· υψώθηκες όπως η πέτρα μπενμπέν στο Μέγαρο (Νάβ) του πουλιού Μπεννού (Φοίνιξ) στην Ηλιούπολη. Εξέμεσες τον Σού, έφτυσες την Τεφενέτ, και έβαλες τα χέρια σου πάνω τους όπως τα χέρια του συμβόλου Κα, ώστε η θυσία σου να είναι σε αυτούς».

4. Σε κάποια παραλλαγή του μύθου, ο Σου και η Νουτ παντρεύονται κρυφά, παρά τη θέληση του ηλιακού θεού Ρα. Τότε ο Ρα τους χωρίζει με τη βοήθεια του Σου, ορίζοντας να μην μπορεί η Νουτ να γεννά παιδί σε κανένα μήνα. Κατά τον Πλούταρχο, ο Θωθ λυπήθηκε τη Νουτ. Κατάφερε με τις κινήσεις της σελήνης να κερδίζει 1/72 του φωτός της και έτσι να δημιουργήσει 5 επαγόμενες (επιπρόσθετες) ημέρες, οι οποίες δεν ανήκαν στο επίσημο αιγυπτιακό ημερολόγιο των 12 μηνών με 30 ημέρες ο καθένας (360 ημέρες). Έτσι η Νουτ μπόρεσε να γεννήσει πέντε παιδιά στις ημέρες αυτές πριν από το νέο έτος, τα οποία έγιναν οι σπουδαιότερες θεότητες του αιγυπτιακού πανθέου: ο Όσιρις, ο Ώρος, ο Σετ, η Ίσις, και η Νέφθις.

5. Οι Έλληνες ταύτιζαν τον Φθα με τον Ήφαιστο: *Ηροδότου Ιστοριών*, Βιβλ. Β 99, Γ 37.

6. Χελιώτου, Α. Στ., *Το δόγμα της Μεμφιτικής θεολογίας περί του θεού Φθα ως «Δημιουργού» και «Λόγου»*, Θρησκευολογικά και Ιεραποστολικά μελέται, 4, εκδ. «Πορευθέντες», εν Αθήναις 1971, 56, 81.

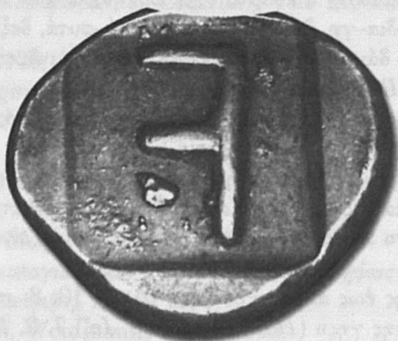
7. Στη Ριβαγιατ (Παράδοση) ο κόσμος δημιουργήθηκε από τα μέλη ενός ανθρώπινου σώματος: κεφάλι-ουρανό, πόδια-γη, δάκρυα-νερά, μαλλιά-φυτά, δεξί χέρι-ταύρος, μυαλό-φωτιά. Αυτή η αντίληψη αποτελεί δάνειο από την ελληνική και την ινδική παράδοση (μύθος Διονύσου, ύμνος του Πουρούσα στη Ριγκ Βέδα).

8. Αρνί, Βόδι, Δύο εικόνες, Καρκίνος, Λέων, Στάχυς, Ζυγός, Σκορπίος, Κένταυρος, Αίγα, Κουβάς, Ιχθύς. Ο Ορμάζντ όρισε τέσσερις αρχηγούς στους απλανείς αστέρες: τον Τισ-χτρίγια (Σείριον), κυβερνήτη της Ανατολής, τον Σάντγουες (Αντάρη) του Νότου, τον Γουά-ναντ (Βέγα) του Βορρά, καθώς και τον Χαφτορέγκ (Μεγ. Άρκτος)· ο Μεξ-ι Γκα (Πολικός) –ή Μεξ-ι μιγιάν ασμάν (το καρφί στο κέντρο του ουρανού)– είναι ο κυβερνήτης των κυβερνώντων.

9. «Απ' άκρου της γης έως άκρου της γης» (Δευτ. 13, 8· πρβ. 28, 64· Ησ. 5, 26)· «εκ των τεσσάρων πτερύγων της γης» (Ησ. 11, 12· πρβ. Ιεζ. 7, 2, Ιώβ 37, 3)· «ο σείων την υπ' ουρανόν εκ θεμελίων, οι δε στύλοι αυτής σαλευθήσονται» (Ιώβ 9, 6). «Και είπεν ο θεός· Γενηθήτω στερέωμα εν μέσσω του ύδατος και έστω διαχωρίζον ανά μέσον ύδατος και ύδατος... και διεχώρισεν ο θεός ανά μέσον του ύδατος ό ην υποκάτω του στερεώματος, και ανά μέσον

του ύδατος του επάνω του στερεώματος, και εκάλεσεν ο θεός το στερέωμα ουρανόν» (Γέν. 1, 6-8)· «στύλοι ουρανού επετάσθησαν» (Ιώβ 25, 11)· «και επί το άκρον του ουρανού έως άκρου του ουρανού» (Δευτ. 4, 32)· «γενηθήτωσαν φωστήρες εν τω στερεώματι του ουρανού... και εποίησεν ο θεός τους δύο φωστήρας τους μεγάλους» (Γέν. 1, 14-17)· «όσα εν τω ουρανών άνω και όσα εν τη γη κάτω και όσα εν τοις ύδασιν υποκάτω της γης» (Εξ. 20, 4· πρβ. Δευτ. 4, 18)· «η δε γη ην άόρατος και ακατασκεύαστος, και σκότος επάνω της αβύσσου, και πνεύμα θεού επεφέρετο επάνω του ύδατος» (Γέν. 1, 2)· «τη ημέρα ταύτη ερράγησαν πάσαι αι πηγαί της αβύσσου, και οι καταρράχται του ουρανού ηνεώχθησαν» (Γέν. 7, 11).

10. Μερικά εδάφια που αντικατοπτρίζουν αρχαίους μύθους είναι τα εξής: Ησ. 27, 1· 50, 9· Ψαλ. 73, 13-14· Ιώβ 3, 8· 9, 13).

Νόμισμα του Ανακτορίου με την κεφαλή του Αχελούου.
4ος π.Χ. αιώνας. Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.